

DZIMUMU LĪDZTIESĪBA LATVIJĀ: TERMINI UN DATI

Šis apkopojums ir sagatavots, lai skolēni un jaunieši būtu labāk informēti sarunai par dzimumu līdztiesību Latvijā un citviet. Šeit apkopotas nozīmīgākās atziņas no jaunākajiem statistikas pārskatiem un sabiedriskās domas pētījumiem. Tāpat šeit iekļauti secinājumi no pētījumiem par dzimumu līdztiesības situāciju Latvijā.

SVARĪGI TERMINI

Dzimums nozīmē bioloģisko piederību un bioloģiskās funkcijas. Vēsturiski cilvēka bioloģiskais dzimums tika noteikts pēc ārējām dzimumorgānu atšķirībām un bērns tika audzināts atbilstoši savam dzimumam. Mūsdienās bioloģiskais dzimums ietver ne tikai ārējās dzimumu atšķirības, bet arī ķermeņa hormonālo un hromosomu uzbūvi. Neraugoties uz bioloģiskajām atšķirībām visos līmeņos, līdzību sievietes un vīrieša ķermenī ir daudz vairāk nekā atšķirību.¹

Sociālais dzimums jeb dzimte – specifisku kultūras ietekmē veidojušos īpašību kopums, kas nosaka cilvēku sociālo uzvedību un raksturo sociāli izveidojušās attiecības starp cilvēkiem. Sociālā dzimuma apzināšanās notiek socializācijas ietekmē - sociālo procesu rezultātā indivīds iegūst sociālo pieredzi, darbojoties un kontaktējoties ar citiem, indivīds iemācās noteiktas normas un vērtības, kas ļauj viņam funkcionēt kā sabiedrības loceklim.²

Dzimumsociālās lomas – tradicionāli pieņemtas lomas, kas izveidojušās socializācijas (audzināšanas, mediju, citu faktoru ietekmēs) rezultātā, bet kurām nav rodams objektīvs pamatojums, tomēr rezultātā tās ierobežo cilvēku uzvedību un arī viņu labklājību un labsajūtu. Dzimumu lomu piemēri ir vīrietis - ģimenes apgādnieks vai sieviete - mājsaimniece.³

Dzimumu līdztiesība – situācija, kad cilvēku loma sabiedrības attīstībā tiek atzīta par līdzvērtīgu, neatkarīgi no viņu dzimuma, viņiem tiek piešķirtas vienādas tiesības un vienāda atbildība, nodrošināta vienāda pieeja resursiem un to izmantošanas iespējas. Visu cilvēku ieguldījums sabiedrības labā un viņu problēmas tiek uztvertas kā līdzvērtīgas. Dzimumu līdztiesība attiecināma gan uz de iure līdztiesību, gan uz de facto līdztiesību.

"De jure" dzimumu līdztiesība - formālā, legālā līdztiesība, kas ir garantēta valsts normatīvajos aktos.

"De facto" dzimumu līdztiesība - reālā līdztiesība, situācija, kad ne vienam dzimumam nav sistemātisku ierobežojumu (nevienlīdzīgu iespēju, pienākumu, dzīves situāciju vai statusa) de jure līdztiesības īstenošanai.⁴

Diskriminācija ir nepamatota atšķirīga attieksme kāda aizliegtā pamata dēļ: dzimums, rase vai etniskā izcelsme, ādas krāsa, vecums, invaliditāte, reliģiskā vai politiskā pārliecība, nacionālā vai sociālā izcelsme, mantiskais vai ģimenes stāvoklis, seksuālā orientācija vai citi apstākļi. Tomēr ne vienmēr, kad vērojama atšķirīga attieksme, ir notikusi diskriminācija, - diskriminācija ir tad, ja atšķirīga attieksme ir nepamatota.⁵ Dzimumu līdztiesības principi un diskriminācijas aizliegums dzimuma dēļ ir iestrādāti gan Latvijas Republikas Satversmē, gan dažādu nozaru galvenajos normatīvajos aktos, piemēram, Darba likumā, Izglītības likumā, Valsts civildienesta likumā, Militārā dienesta likumā, Patērētāju tiesību aizsardzības likumā, Krimināllikumā, likumā „Par sociālo drošību”, likumā „Par valsts pensijām” u.c.

Tiešā dzimuma diskriminācija – situācija, kad viena dzimuma pārstāvim tiek noteikti labāki nosacījumi nekā otra dzimuma pārstāvim.

Netiešā dzimuma diskriminācija – situācija, kad neitrāls nosacījums vai kritērijs rada sliktākus apstākļus vienam dzimumam.

Pozitīvā dzimuma diskriminācija – īpaši pagaidu pasākumi, kuru mērķis ir paātrināt cilvēku faktiskās vienlīdzības sasniegšanu, neatkarīgi no to dzimuma. Šie pasākumi jāpārtrauc, kad sasniegti ar dzimumu līdztiesības nodrošināšanu saistītie mērķi.⁶

¹ Labklājības ministrijas skaidrojošā vārdnīca.

² Turpat.

³ Turpat.

⁴ Turpat.

⁵ Latvijas Cilvēktiesību centra datubāze par diskriminācijas jautājumiem.

⁶ Labklājības ministrijas skaidrojošā vārdnīca.

KĀ SOKAS AR DZIMUMU LĪDZTIESĪBU LATVIJĀ?

Latvijā ir 46% vīriešu
un 54% sievietes



Centrālās statistikas pārvalde, 2019

Situāciju dzimumu līdztiesības jomā ik gadu uzrauga un mēra starptautiskās organizācijas. Pasaules Ekonomikas forums savā pētījumā ir secinājis, ka būs nepieciešami teju 100 gadi, lai sasniegtu patiesu dzimumu līdztiesību visā pasaulē.⁷ Taču dzimumu līdztiesība ir būtiska, lai veicinātu valstu ekonomisko izaugsmi un sabiedrības labklājību. Jo vairāk iedzīvotāju varēs pilnvērtīgi iesaistīties ekonomiskās, politiskās un sabiedriskās aktivitātēs, balstoties uz līdzvērtīgiem priekšnoteikumiem, jo labāki rezultāti sagaidāmi visai sabiedrībai. Pasaules griezumā, Latvijas situācija dzimumu līdztiesības jomā ir laba – Pasaules Ekonomikas forums ierindojis Latviju 11.vietā pasaulē un 1.vietā Austrumeiropas un Centrālāsijas valstu grupā.

Latvija dzimumu līdztiesības nodrošināšanai ir izvēlējusies integrēto pieeju, kas nozīmē, ka dzimumu līdztiesība uzlūkojama kā horizontāls princips, kas iekļaujas visās valstī definētajās nozaru politikās un tiek ņemts vērā visos politikas izstrādes un īstenošanas posmos. Piemēram, 2020.gadā pieņemts Nacionālais rīcības plāns Apvienoto Nāciju Organizācijas Drošības padomes rezolūcijas Nr. 1325 "Par sievietēm, mieru un drošību" mērķu īstenošanai Latvijā 2020.-2025. gadam, kas, lai gan ir būtisks Latvijas ārpolitikai, paredz arī sabiedrības izpratnes veicināšanu par dzimumu līdztiesības un vardarbības novēršanas jautājumiem.

Latvijas Nacionālajā ziņojumā par Pekinas Deklarāciju dzimumu līdztiesības veicināšanai⁸ identificēti sasniegumi un izaicinājumi.⁹ **Pozitīvas tendences** vērojamas sievietes nodarbinātībā, sievietes biežāk ieņem vadošus amatus, uzlabojas veselības rādītāji seksuālās un reproduktīvās veselības jomā, samazinās nabadzības riskam pakļauto sievietes īpatsvars, īpaši mājāsaimniecībās ar bērniem, un palielinājusies vīriešu iesaiste ģimenes un mājāsaimniecības pienākumos. Ir ieviestas preventīvas darbības, kas vērstas uz to, lai mazinātu vardarbību ģimenē un vardarbību pret sievietēm. Visbeidzot, ir vērojama ar vien lielāka sabiedrības izpratne par dzimumu līdztiesības jautājumiem.

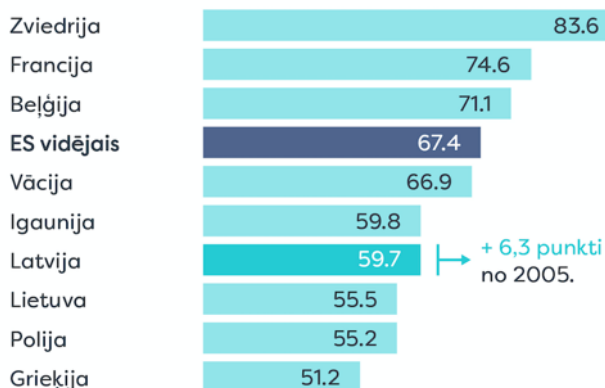
Tomēr joprojām pastāv būtiski **izaicinājumi** Pekinas Deklarācija izvirzīto uzdevumu sasniegšanā. Proti, joprojām novērojama būtiska dzimumu segregācija izglītības un līdz ar to arī nodarbinātības jomās, turklāt arvien vērojamas būtiskas darba samaksas atšķirības, kuru nosakošie faktori nav pienācīgi izvērtēti. Sievietes iekļaušanos un noturēšanos darba tirgū ietekmē nevienlīdzīgs rūpju sadalījums par ģimenes locekļiem – bērniem un vecākiem. Pastāv nozīmīga krusteniskā diskriminācija, kas nozīmē, ka sievietes, kuras ir pirms-pensijas vecumā, ir pakļautas lielākam nabadzības riskam – šeit nozīme ir gan personas dzimumam, gan vecumam.

⁷ Mind the 100 Year Gap. World Economic Forum. <https://www.weforum.org/reports/gender-gap-2020-report-100-years-pay-equality>

⁸ Pekinas deklarācija: ANO ceturtais pasaules konferences par sievietes stāvokli noslēgumā 1995. gadā tika pieņemta rezolūcija par sievietes iespēcināšanu un sievietes iespēju veicināšanu visā pasaulē. Tajā ir noteiktas stratēģiskas darbības, lai panāktu dzimumu līdztiesību 12 sektoros, kas aptver tādas nozares un darbības jomas kā ekonomika, pret sievietēm vērstās vardarbības apkarošana, sievietes ietekmes pozīcijās, veselība un vides joma. Uzzini vairāk par Pekinas deklarāciju [šeit](#).

⁹ Latvija: Nacionālais ziņojums par 4.Pasaules Sievietes konferencē Pekinā pieņemto Deklarāciju un rīcības platformu un Ģenerālās asamblejas 23.Speciālās sesijas rezultātiem http://www.lm.gov.lv/upload/publikacija/LMprezentacija_Pekinas_Deklarācijas_25_gadu_nacionalais_zinojums_170419.pdf

Esam 18. vietā ES dalībvalstu Dzimumu līdztiesības indeksā



Viens no būtiskākajiem instrumentiem, lai novērtētu situāciju dzimumu līdztiesības jomā, ir Eiropas Dzimumu līdztiesības institūta (EIGE) izstrādātais Dzimumu līdztiesības indekss. EIGE indeksā Latvija ierindojas 18.vietā starp 28 ES dalībvalstīm ar 59.7 punktiem no 100, turklāt šis novērtējums ir 7.7 punktus zem ES vidējā vērtējuma.

Eiropas Dzimumu līdztiesības indekss 2019, balstoties uz 2017. gada datiem

	2005	2013	2015	2017	2019
DZIMUMU LĪDZTIESĪBAS INDEKSS	53.4	55.2	56.2	57.9	59.7
NODARBINĀTĪBA	71.7	72.6	74.3	73.6	74.2
IENĀKUMI	56.3	58.9	59.6	64.3	65.5
ZINĀŠANAS	46.6	49.2	48.8	48.9	49.7
LAIKS	59.1	62.0	60.8	65.8	65.8
IETEKME	34.8	34.8	37.9	39.0	44.1
VESELĪBA	73.8	77.3	77.9	78.4	78.3

EIGE vērtē dzimumu līdztiesību vairākās dimensijās un visās ik gadu vērojams uzlabojums, tomēr ar vien identificējumi arī izaicinājumi. Labākos rezultātus Latvija uzrāda tieši **nodarbinātības** dimensijā, ierindojoties 8.vietā ES pēc sieviešu nodarbinātības rādītājiem – 74% sieviešu ir nodarbinātas. Vienlaikus, sievietes biežāk nekā vīrieši strādā nepilnu slodzi, un joprojām problemātiska ir sieviešu un vīriešu noslāņošanās jeb segregācija dažādos sektoros – 25% sieviešu strādā izglītības, veselības vai sociālās aprūpes sektoros (tur strādā tikai 5% vīriešu), un tikai 6% sieviešu strādā STEM profesijās, salīdzinot ar 30% vīriešu.

STEM nozarēs nodarbināti
tikai 6% sieviešu



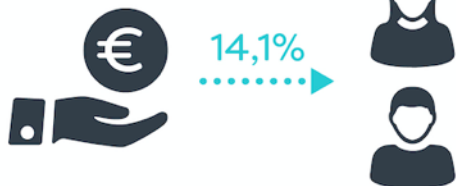
Eiropas Dzimumu līdztiesības indekss 2019, balstoties uz 2017. gada datiem

5% vīriešu strādā izglītības, veselības un sociālā darba jomās



Eiropas Dzimumu līdztiesības indekss 2019, balstoties uz 2017. gada datiem

Atalgojuma atšķirība:
vidēji 14,1% 2018. gadā



Centrālās statistikas pārvalde, 2018. gada dati

Situācija ir sliktāka, ja apskatām iedzīvotāju **ekonomisko drošību**. Sievietes pelna par 18% mazāk kā vīrieši, un šī atšķirība ir vēl lielāka starp personām ar bērniem un personām ar zemāku izglītību. Sievietes arī biežāk ir pakļautas nabadzības riskam – 25% sieviešu un 20% vīriešu ir šajā riska grupā, taču nabadzības risks ir ievērojami augstāks starp vientuļām sievietēm, sievietēm pensijas vecumā vai sievietēm ar zemāku izglītības līmeni. Vīriešu un sieviešu darba samaksas, kā arī pensijas atšķirība ir 16% - ja vīrietis vidēji nopelna 1 eiro, sieviete – 84 centus. Atalgojuma atšķirības novērojamas arī Covid-19 ārkārtējās situācijas laikā piešķirto dīkstāves pabalstos, kur 66% no zemāko pabalstu saņēmējiem bija sievietes.

Lai gan **zināšanu jomā** vērojami uzlabojumi, Latvija indeksā ierindojas pēdējā vietā šajā dimensijā. 35% sieviešu iegūst augstāko izglītību, tikai 14% sieviešu iesaistās mūžizglītības pasākumos, turklāt, līdzīgi kā darba tirgū, arī augstākās izglītības kontekstā pastāv liela noslāņošanās dažādās nozarēs – 39% sieviešu studē izglītības, veselības, labklājības jomās vai humanitāro un mākslas zinātņu jomā.

Saskaņā ar Dzimumu līdztiesības indeksu, sievietes biežāk iesaistās **ģimenes aprūpes** pasākumos – starp pāriem ar bērniem, 85% un 70% vīriešu uzņemas rūpes par ģimenes locekļiem. Mājsaimniecības rūpes biežāk uzņemas sievietes – 82% sieviešu un 57% vīriešu gatavo ēst vai uzkopj māju vismaz vienu stundu dienā.

Ģimenēs ar bērniem 17% sieviešu un 33% vīriešu ikdienā atrod laiku sportam, kultūras un citām atpūtas aktivitātēm ārpus mājas



Ietekmes dimensijā Latvija ierindojas 16.vietā, un ir vērojami nelieli uzlabojumi politiskās ietekmes ziņā, jo 13.Saeimā ievēlēts vēsturiski lielākais sieviešu skaits – 31 deputāte no 100. Ekonomiskās un sociālās ietekmēs dimensijās novērtējums pieaudzis, pieaugot lielo uzņēmumu valdēs nodarbināto sieviešu skaitam (sieviešu īpatsvars lielāko publiski kotēto uzņēmumu valdēs pieaudzis no 10% 2005.gadā līdz 30% 2018.gadā).

Veselības dimensijā arī vērojami uzlabojumi, un to sieviešu skaits, kuru veselības aprūpes vajadzības nav tikušas apmierinātas, ir sarucis līdz 11%. Sieviešu mūža ilgums ir par 10 gadiem ilgāks kā vīriešu – 80 un 70 gadu, respektīvi.

Sekojošai hipersaitei, varat izmēģināt, kāda būtu Jūsu dzīve kā vīrietim vai sievietei dažādās ES valstīs.
<https://eige.europa.eu/gender-equality-index/game/LV/W>.

SABIEDRĪBAS ATTIEKSME

Eksperti norāda, ka apskatot vīriešu un sieviešu noslāņošanas dažādās profesijās vai amatu līmeņos ietekmē gan fizioloģiskie, gan psiholoģiskie raksturojumi, gan sabiedrībā pastāvošie stereotipi un pieejamās iespējas sevi realizēt.¹⁰ Segregācija izglītības un nodarbinātības jomā atspoguļo to, ka sabiedrībā joprojām dominē uzskati par sievietēm un vīriešiem piemērotākām profesijām un nozarēm. Savukārt nevienlīdzīgs laika sadalījums, ko sievietes un vīrieši velta rūpēm par ģimenes locekļiem un mājāsaimniecību, norāda uz arvien pastāvošajiem uzskatiem par atšķirīgiem vīriešu un sieviešu pienākumiem.

Uz stereotipu kaitīgo ietekmi norāda arī ANO Sieviešu diskriminācijas izskaušanas komiteja. Komiteja kārtējā ziņojumā par situāciju Latvijā pauž bažas, ka Latvijas medijos un politikā saskatāmi diskriminējoši dzimumu stereotipi, patriarhāli un seksistiski viedokļi, kā arī aicinājumi saglabāt tradicionālās vērtības.¹¹ Stereotipi atspoguļojas arī sabiedriskās domas aptaujās par nodarbinātību, pienākumiem un laika sadalījumu.

2014.gadā veiktajā pētījumā “Attieksme pret dzimumu līdztiesības jautājumiem sabiedrībā” 34.9% respondentu uzskatīja, ka sievietēm un vīriešiem ir vienādas tiesības, bet dažādi pienākumi un atbildība, savukārt nedaudz mazāk – 32.2% - uzskatīja, ka sievietēm un vīriešiem ir vienādas tiesības, pienākumi un atbildība. 25% vīriešu un 15% vīriešu uzskata, ka būtiskākie tiesību ierobežojumi skar tieši sievietes, un 47,3% aptaujāto sieviešu ir pārliecinātas, ka viņu iespējas realizēt sevi saskaras ar dažādiem ierobežojumiem. Turklāt 46.7% vīriešu piekrīt izteikumam, ka pie tā, ka sievietes uzskata par zemākām būtnēm, ir vainojamas viņas pašas. Rezultātā iespējama tieša vai netieša diskriminācija dzimuma dēļ.

Ar diskrimināciju darba tirgū tieši dzimuma dēļ saskāries katrs piektais Latvijas iedzīvotājs



“Atvērtība ir vērtība” un SKDS aptauja, 2019

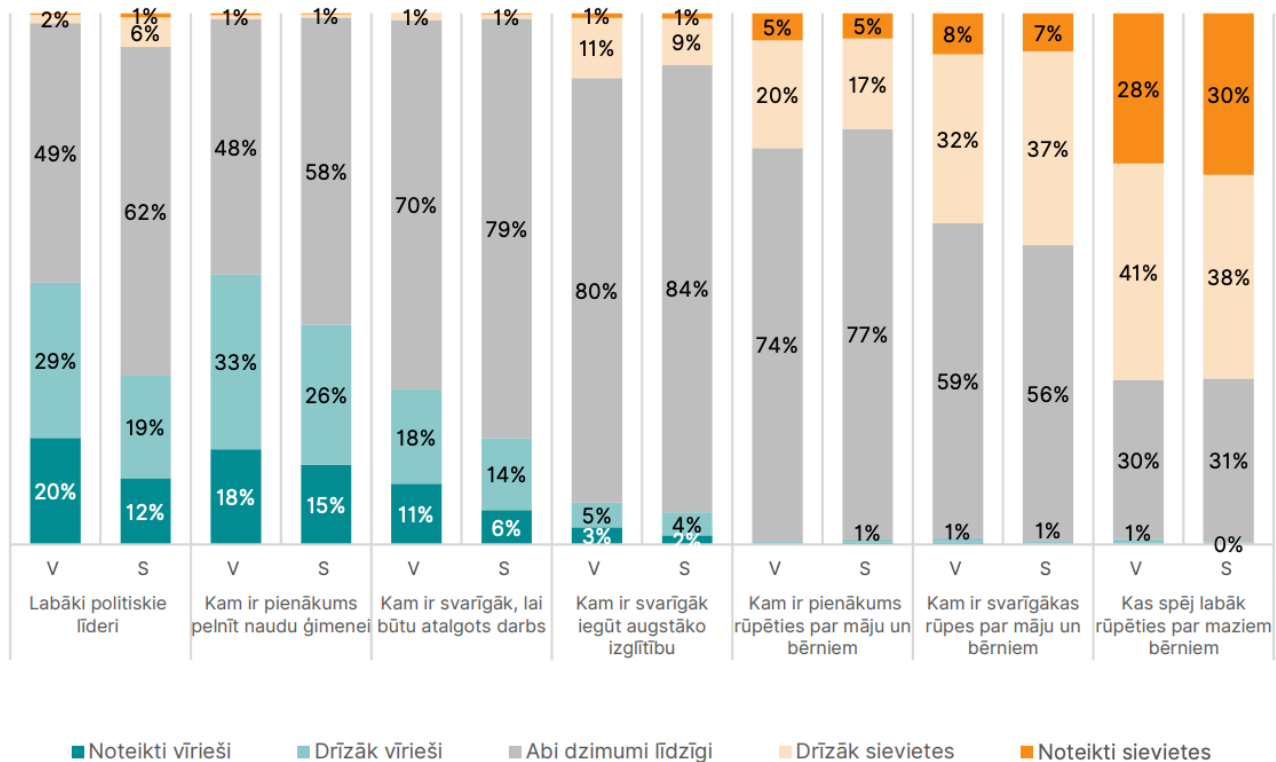
2019.gada februārī SKDS veiktajā “Atvērtība ir vērtība” Latvijas iedzīvotāju aptaujā secināts, ka ar diskrimināciju darba tirgū tieši dzimuma dēļ saskāries katrs piektais Latvijas iedzīvotājs.

Aptaujas “Attieksme pret dzimumu līdztiesības jautājumiem sabiedrībā” rezultāti arī norāda, ka sabiedrībā dominē uzskats, ka vīriešiem ir lielākas iespējas sevi profesionāli realizēt darba tirgū un saņemt augstāku atalgojumu; būtiski, ka šim viedoklim piesienas arī sievietes. Sievietes no darba vietas sagaida mazāku atalgojumu, bet lielākas sociālās garantijas. Turklāt, sabiedrībā joprojām pastāv uzskats, ka vīrietis ir atbildīgs par ģimenes finansiālo stabilitāti un labklājību – tā uzskata teju puse 2019.gadā aptaujāto sieviešu.

¹⁰ [Ne]varēšanas robeža. Vai dzimums ietekmē cilvēka darbaspējas? Korporatīvās ilgtspējas un atbildības institūts.

¹¹ ANO bažīga par Latvijā paustajiem diskriminējošajiem dzimumu stereotipiem un patriarhālajiem viedokļiem. TVNET. 2020.gada 3.marts.

Sabiedrības viedoklis par dzimumu sociālajām vērtībām



Avots: [Latvijas ģimenes paaudzēs](#), LU FSI, 2018.

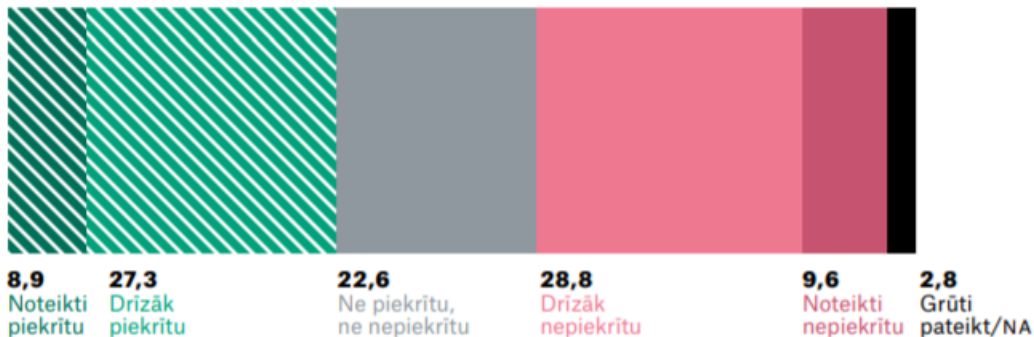
Pastāv priekšstats, ka sievietes ir vairāk atbildīgas par rūpēm par mājsaimniecību un bērniem un ka viņas to spēj labāk darīt. Taču tas ilgtermiņā ietekmē sieviešu nodarbinātību – palielinoties bērnu skaitam, pieaug ekonomisko neaktīvo sieviešu īpatsvars, pieaug to sieviešu īpatsvars, kuras izvēlas strādāt nepilnu laiku, kā arī samazinās sieviešu iesaiste izglītībā, t.sk. mūžizglītībā. Tātad, bērniem ir lielāka ietekme uz mātes nekā tēva karjeras izaugsmi.¹² Tas atspoguļojas sabiedrības priekšstatos, kur nereti kā galvenais iemesls sieviešu zemākai pārstāvēniecībai vadošajos amatos ir tradicionāls - sievietes vairāk uzņemas rūpes par mājas darbiem, bērniem, ģimeni. Turklāt tas, vai darbs būs labi savienojams ar ģimenes dzīvi, kalpo par vienu no noteicošajiem faktoriem tam, kuru nozari ieteiktu studēt vai uz kādu profesiju pārkvalificēties sev zināmām sievietēm.

Domnīcas PROVIDUS veiktajā pētījumā secināts, ka aptuveni trešdaļa Latvijas sabiedrības uzskata, ka abi dzimumi nevar vienlīdz labi darboties visās profesijās. Tas ietekmē to, kuras nozares iedzīvotāji ieteiktu sev pazīstamiem vidusskolēniem vai arī pieaugušajiem, kuri gatavojas pārkvalificēties. Proti, sievietēm daudz biežāk ieteiktu izglītības un veselības nozares vai sociālo darbu un aprūpi, savukārt vīriešiem – informācijas tehnoloģiju vai ražošanas nozari un uzņēmējdarbību. Šīs nozares atspoguļo jau pašreiz pastāvošā nodarbinātības jomu

¹² [Latvijas ģimenes paaudzēs](#), LU FSI, 2018.

noslāņošanās, kura kritizēta dzimumu līdztiesības indeksos. Būtiski pieminēt, ka, lai ieteiktu IKT nozari sievietēm, aptaujātie norāda, ka tam jābūt labi savienojamam ar ģimenes dzīvi.

Vai abi dzimumi var vienlīdz labi darboties visās profesijās?



Avots: Vai IKT ir nākotne visiem? PROVIDUS, 2020.

VARDARBĪBA – ŠĶĒRSLIS DZIMUMU LĪDZTIESĪBAI

Viens no kritiskiem klupšanas akmeņiem dzimumu līdztiesības jomā ir vardarbība ģimenē. 2017.gadā Latvijas vērtējums EIGE indeksā attiecībā uz vardarbību bija otrais sliktākais ES. No vardarbības ģimenē Latvijā ir cietusi katra trešā sieviete un vairāk kā puse sieviešu ir pārdzīvojušas seksuālo uzbrukumu. 13 Latvijā sievietes biežāk nekā vidēji ES cietušas no fiziskas vardarbības sekām – 84 % sieviešu, kuras pēc 15 gadu vecuma sasniegšanas ir piedzīvojušas fizisku un/vai seksuālu vardarbību, tās rezultātā saskārās arī ar veselības problēmām, psiholoģiskas vardarbības no esošā vai bijušā partnera. Turklāt nereti šajās situācijās vainota tiek sieviete - 39% respondentu 2018.gada aptaujā piekrita tam, ka vardarbību pret sievietēm bieži provocē pašas sievietes. Kamēr sievietes ar vardarbību asociē tādas emocijas kā kauns un vainas izjūta. Tā rezultātā vairāk kā 30% sieviešu, kuras ir cietušas no vardarbības, par to nav ziņojušas vai pat informējušas tuviniekus.¹⁴ Tāpat katrs trešais iedzīvotājs uzskata, ka vardarbība ģimenē ir privāta lieta, kur līdzcilvēkiem nav jāiejaucas, kas arī var kavēt ziņošanu par notikušu vardarbību. Gan tiesiskajam regulējumam, gan sabiedrības attieksmei ir nozīmīga loma tam, lai novērstu vardarbību ģimenē un tā veicinātu dzimumu līdztiesību Latvijā.

¹³ Vardarbība. Centrālā Statistikas pārvalde.

¹⁴ EIGE, 2017.